

La demografia històrica menorquina

per Tomàs Vidal i Bendito
Professor de la Universitat de Barcelona

La demografia menorquina de l'edat moderna i inicis de la contemporània ha estat un camp pràcticament sense treballar fins fa pocs mesos.

Per exemple, el ric filó dels llibres sacramentals, quasi complets i en bon estat, havia estat ignorat pels investigadors ⁽¹⁾, els quals, com a molt, hi havien acudit amb finalitats molt concretes i, quasi sense excepció, no demogràfiques.⁽²⁾

La història de la demografia històrica de Menorca va començar, doncs, quan l'estiu de 1983, J. Gomila va emprendre el recompte total dels fets enregistrats en aquests llibres per realitzar-ne l'anàlisi exhaustiva de la població menorquina (que estem desenvolupant). En conseqüència, avui tenim ja una massa notable de dades brutes i unes quantes anàlisis afinades referents a la totalitat de les parròquies de l'illa des de finals del segle XVI a finals del XIX. De moment, donem prioritat a les anàlisis globals (insulars) per tal d'aconseguir una major significació dels resultats corresponents a un col·lectiu nombrós i complex⁽³⁾.

Les sèries de xifres brutes de bateigs, matrimonis i defuncions (adults i pàrvuls), permeten una primera visió panoràmica que, entesa com a tal, permet aventurar un esbós del model demogràfic històric menorquí que intentarem exposar a continuació.

Les fonts

A excepció de les parroquials, Menorca està mancada de fonts demogràfiques fiables conegudes.

Dels segles XV, XVI i part del XVII, disposem de relacions de focs de dubtosa traducció a habitants però d'un cert valor orientatiu⁽⁴⁾.

Durant l'etapa del segle XVIII, en la qual l'illa va ser possessió britànica, s'executaren diversos censos els resums dels quals han estat recollits i reproduïts, sense crítica, per diferents autors⁽⁵⁾. Sense una verificació, les xifres semblen dubtoses i fan pensar en una sensible infravalorització de la població de fet.

Les dades publicades en el cens de Floridablanca (1787) referents al conjunt insular, semblen més fiables. En una publicació recent⁽⁶⁾, les hem posades a prova i les nostres comprovacions ens porten a acceptar com a màxim un subregistre del 12%.

Pel segle XIX disposem, també, de xifres censals no verificades i de moment dubtoses.

Les fonts parroquials inspiren, en canvi, notable confiança, i és principalment en base a aquestes que fonamentem la nostra aproximació a la demografia menorquina precensal.⁽⁷⁾

Població i poblament en els segles XVI i XVII

El segle XVI fou l'etapa més negativa de la història moderna de Menorca. Dos atacs turcs, l'any 1535 i el 1558, deixaren en una situació molt precària l'economia i la demografia de les dues ciutats insulars. Maó va perdre 1/3 de la seva població i Ciutadella 2/3. En conjunt, poden estimar-se en unes 4.000 les baixes experimentades a causa d'ambdues *razzies*, que tingueren com a principal objectiu el segrestament d'esclaus. Encara que no se sap quants d'aquests van ser redimits, es creu que van ser pocs i, en conseqüència, sembla raonable acceptar que l'illa, que comptava cap el 1524 amb un màxim de 8.000 habitants, va perdre quasi la meitat dels seus habitants i en especial, els més qualificats.

En base als recomptes de focs⁽⁶⁾, l'evolució de la població menorquina fou com segueix:

Després dels difícils anys centrals del segle XV, en els quals l'illa es va veure afectada per les lluites civils de la corona catalano-aragonesa, la població menorquina del segle XVI va experimentar una sensible recuperació que es veié frustrada per les esmentades *razzies* turques.

A partir de 1580 va tenir lloc una nova fase de recuperació que es va veure frenada per dues sensibles crisis de mortalitat a principis del segle XVII que quasi anul·laren el creixement natural de la dècada 1601-1610. Les defuncions d'adults duplicaren la xifra mitjana dels anys 1602 i 1608 (278 i 323 casos davant la mitjana de 140 dels dotze anys que l'envoltaven, exclosos el 1602 i el 1608). Si la causa fou la pesta, s'ha de reconèixer que fou benigna. La població estimada per aquests anys havia de ser d'uns 9.000 habitants amb la qual cosa les taxes brutes de mortalitat no superaren la cota del 70‰ (considerant que la xifra de pàrvuls afectats fos similar a la dels adults).

Passada la crisi epidèmica inicial, el primer quart de segle XVII va ser positiu per la demografia, però cap al 1635, la corba de mortalitat presenta de nou insidioses agulles i la tendència progressiva es va veure sensiblement frenada per les pestes que, com a la resta de l'àmbit mediterrani veí, afectaren l'illa l'any 1648 i 1652-53. Encara que recurrent, la pesta menorquina va ser relativament benèvola. La de 1648 va afectar tota l'illa. Les defuncions d'adults triplicaren amplament les xifres normals (mitjana dels deu anys anteriors). De 210 òbits d'adults anuals es passà a 685, la qual cosa sembla indicar que moriren uns 500 apestats adults d'una població d'uns 13.000 habitants. D'aquesta època comptem amb poques dades de defunció infantils, però les disponibles semblen indicar que la paritat normal en l'època entre ambdós tipus de defuncions es va mantenir durant l'epidèmia. De ser així, les víctimes totals de la pesta foren d'un miler. Seguint aquest mateix criteri, es pot xifrar la taxa bruta de mortalitat de l'any 1648 en un 110‰ com a màxim.

Un rebrot, l'any 1652-53, va afectar només a Ciutadella, Ferreries i Es Mercadal. D'una mitjana anual de 50-60 òbits d'adults a la primera ciutat, es va passar a registrar-ne 300 (1652) i 246 (1653). Si considerem que a l'any 1648 s'havien registrat a la parròquia 201 òbits d'adults i que, en conseqüència la població de 1652-53 havia de ser sensiblement inferior, la segona onada d'aquesta epidèmia fou molt més mortífera. La taxa bruta de mortalitat total va poder arribar, en aquesta ciutat el 1652 a una cota lleugerament superior al 200‰.

TAULA N° 1. La població menorquina⁽¹⁾ en els segles XVI i XVII

Any	Ciutadella	Maó	Rural ⁽²⁾	Menorca	Bateigs ⁽³⁾
1503	2.630 (45,3)	1.570 (27,0)	1.600 (27,7)	5.800 (100,—)	—
1524	3.330 (40,7)	2.500 (30,9)	2.300 (28,4)	8.100 (100,—)	—
1538	2.800 (44,4)	1.500 (23,8)	2.000 (31,8)	6.300 (100,—)	—
1545	3.250 (43,9)	2.000 (27,0)	2.150 (29,1)	7.400 (100,—)	—
1552	4.150 (47,6)	2.160 (24,8)	2.400 (27,6)	8.710 (100,—)	—
1559	1.600 (26,0)	2.300 (37,4)	2.250 (36,5)	6.150 (100,—)	—
1573	1.630 (29,4)	1.780 (32,1)	2.130 (38,4)	5.540 (100,—)	300
1594	2.730 (32,0)	3.090 (36,3)	2.700 (31,7)	8.520 (100,—)	350
1615	3.070 (34,8)	3.000 (34,0)	2.750 (31,2)	8.820 (100,—)	400
1643	4.150 (32,6)	3.860 (30,3)	4.710 (37,1)	12.720 (100,—)	—
1650	3.840 (29,6)	4.000 (30,9)	5.120 (39,5)	12.960 (100,—)	520
1657	2.870 (28,4)	2.800 ⁽⁴⁾ (27,7)	4.430 (43,8)	10.100 ⁽⁵⁾ (100,—)	510
1671	2.500 (23,4)	3.740 (34,9)	4.460 (41,7)	10.700 (100,—)	550

Font: VIDAL, T. i GOMILA, J. (1984 B)

(1) N° de focs × 6,5. Aquest multiplicador ha estat deduït per nosaltres en base a la hipòtesi d'una taxa de natalitat màxima del 45 per mil.

(2) Resta de parròquies insulars.

(3) Mitjana anual pel conjunt de Menorca.

(4) Aquesta xifra no és creïble ja que Maó va patir molt menys la conseqüència de la pesta.

(5) A causa de la subestimació de la xifra maonesa, aquest total és inferior a la realitat.

Pel conjunt menorquí, el sexenni 1648-1653 va registrar una taxa bruta de mortalitat mitjana del 55‰ anual i un saldo natural negatiu d'uns 1.200 habitants. Si ens atenem a les xifres de focs, la població insular perdé entre 1650 i 1657 uns 2.900 hab. La forta discrepància entre les esmentades xifres ha d'atribuir-se principalment a una subestimació o anomalia en el recompte de focs de Maó de 1657.

Després de l'epidèmia de pesta, la població menorquina recuperà la tendència ascendent tancant-se el segle XVII amb un balanç molt positiu.

El darrer recompte de focs conegut, de 1671, permet estimar la població en uns 10.700 hab., un 25% més que a l'inici de la centúria.

El «sexenni negre» (1648-53), encara que moderat, va significar la darrera gran catàstrofe demogràfica de la història moderna insular.

A partir de 1653 no es va registrar cap altra crisi espectacular; per decennis, el creixement natural va ser sempre positiu, tal com recull la taula n° 3 i la gràfica n° 2.

El segle XVII es va iniciar amb una xifra anual mitjana de 407 bateigs i es tancà amb una altra de 685. Entre ambdues, la tendència va ser quasi lineal, sense desigualtats rellevants. Durant el «sexenni negre», la natalitat va acusar poc la crisi i la nupcialitat es va incrementar sensiblement, factors que compensaren els efectes negatius de la pesta. El brillant balanç final del segle XVII ha sorprès els historiadors locals que, tradicionalment, tenien molt mal concepte d'aquest període. En conseqüència, s'hauran de revisar idees i investigar els factors explicatius del progrés poblacional.

Entre les explicacions de caràcter genèric és necessari apuntar les modestes densitats de població de partida. Cap al 1600, l'illa comptava amb poc menys de 10 hab./km², menys de la meitat de la densitat mallorquina, encara que semblant a la de les regions mediterrànies peninsulars. (Mallorca, 31 hab./km²; València, 20; Catalunya, 11)

Un fet important a constatar és el caràcter eminentment urbà de la població menorquina des de, almenys, la baixa edat mitjana.

Menorca apareix com una illa bicèfala, amb una ciutat a cada extrem de dimensions demogràfiques similars. Ambdues es reparteixen el control de l'àrea rural intermitja que inclou tres pobles modestos (Alaior, Es Mercadal i Ferreries) que articulen al seu torn una laxa constel·lació de cases aïllades, centre de grans explotacions agrícoles i ramaderes (masos o llocs).

Ciudadella, a ponent, era la capital insular, seu del poder polític i eclesiàstic i residència dels principals senyors de la terra. Una escassa població dispersa residia fora de les muralles.

Maó era una ciutat portuària, amb un hinterland més poblat ja que part dels grans *llocs* s'havien subdividit i generat petits caserius, residència d'agricultors modestos. A uns tres quilòmetres de la ciutat, al freu del port, es va construir a finals del segle XVI un castell, Sant Felip, al costat del qual va créixer un raval que, amb el temps, va derivar en parròquia de població estable.

En conseqüència, mentre les dades demogràfiques de Ciudadella corresponen quasi exclusivament a la població que vivia intramurs, en el cas de Maó, una proporció, modesta però creixent, correspon a caserius i, principalment, a l'esmentat raval.

Si identifiquem com a població urbana la corresponent a les parròquies de Ciudadella i Maó i com a rural a la de la resta, tenim que la població menorquina era eminentment urbana (vegeu Taula n° 1). Entre 1503 i 1550, en base a les dades dels focs, les dues ciutats representaren sempre més del 70% de la població insular. Ciudadella va detentar una clara primacia fins l'atac turc de 1558; albergava el 40% de la població insular malgrat el seu curt veïnat (2.600-4.000 hab.). Maó era un nucli sensiblement menor (1.500-2.000 hab.).

A la segona meitat del segle XVI va començar l'avanç relatiu de la ciutat portuària. Ciudadella es va recuperar de la crisi de 1558 amb grans dificultats. Maó, que també havia quedat malmesa per l'atac turc de 1553, es va recuperar amb una facilitat més gran, i l'any 1650 tenia ja 4.000 habitants.

Les pestes del «sexenni negre» van colpir Ciutadella amb major virulència i l'avantatge de Maó es va accentuar. L'any 1671, la població de Maó superava en un 50% la de la seva rival, i a partir de llavors, la seva hegemonia va quedar plenament consolidada. La construcció de l'esmentat fort de Sant Felip va donar a Maó seguretat i un cert complement econòmic i demogràfic (inversions, guarnició militar, etc...).

TAULA N° 2. Menorca: moviment natural 1571-1860 (mitjanes anuals)⁽¹⁾

Dècades	Bateigs	Defuncions			Creixement Natural	Matrimonis
		Adults	(K)	Totals ⁽²⁾		
1571-80	302	98	(2,00)	196	106	67
1581-90	316	100	(2,00)	200	116	70
1591-00	350	123	(2,00)	246	104	82
1601-10	407	187	(2,00)	374	33	84
1611-20	398	150	(2,15)	322	76	92
1621-30	455	152	(2,20)	334	121	106
1631-40	477	212	(2,10)	445	32	121
1641-50	541	257	(2,00)	514	27	148
1651-60	513	221	(1,85)	409	104	127
1661-70	512	228	(1,67)	381	131	121
1671-80	550	202	(1,91)	386	164	138
1681-90	612	230	(2,18)	501	111	140
1691-00	695	233	(1,98)	461	234	150
1701-10	712	308	(1,95)	606	106	160
1711-20	809	350	(1,79)	626	183	198
1721-30	878	303	(2,18)	660	218	197
1731-40	892	333	(2,05)	682	210	167
1741-50	1.009	332	(2,58)	856	153	245
1751-60	1.144	338	(2,38)	804	340	227
1761-70	1.069	436	(2,03)	885	184	204
1771-80	1.069	349	(2,00)	698	371	240
1771-90	1.317	396	(2,25)	891	426	252
1791-00	1.206	514	(2,04)	1.049	157	267
1801-10	1.371	442	(2,01)	888	483	284
1811-20	1.466	482	(1,83)	882	584	306
1821-30	1.290	580	(1,62)	940	350	241
1831-40	1.119	513	(1,60)	820	299	272
1841-50	1.070	489	(1,63)	797	273	235
1851-60	971	475	(1,58)	750	221	214

Font: Explotació personal dels llibres sacramentals de totes les parròquies menorquines dipositats a l'Arxiu Diocesà (A.D.M.) a Ciutadella.

(1) Mitjanes anuals ponderades, calculades per dècades.

(2) Defuncions totals (Dt) calculades a partir de les dades de defuncions d'adults (pràcticament complets).

Per cada dècada s'ha multiplicat el número de difunts adults pel quocient entre difunts totals i adults (K) d'aquelles parròquies que comptaven amb dades de difunts infantils. Excepte en èpoques de certes epidèmies, tals com la verola, la paritat numèrica entre ambdós tipus de defuncions és quasi perfecta. En conseqüència, el multiplicador més freqüent és dos. Fins la dècada de 1611-20, el càlcul de K és impossible per la manca de llibres de pàrvuls, per aquesta raó hem utilitzat sistemàticament K=2, fins l'esmentada data.

La població rural, molt exigua a principis de segle XVI (1.600 hab., el 28% de la població insular), va créixer, no obstant, a partir de mitjans de segle i, especialment, del segle XVII. Prop de les pestes es va aproximar als 5.000 hab. i a finals de la centúria representava ja una mica més del 40% de la població illenca.

El caràcter eminentment urbà de la població menorquina és un fet que mereix ser atentament considerat de cara a la interpretació dels fets demogràfics. Encara que una part no menyspreable dels veïns de Ciutadella i Maó havien de ser agricultors, no hi ha dubte que en cap moment durant els segles XV, XVI i XVII, la població agrària no superava els 2/3 de la població activa total. En conseqüència, sembla que la població menorquina no volia ni podia viure únicament dels recursos de la terra. Les densitats rurals més altes, les de finals de segle XVII, no superaren la cota de 0,1 hab./ha., fet que pot traduir-se en un mínim de 20 ha. per actiu agrari. En aquestes circumstàncies no calia esperar gran intensitat en la producció agrícola. D'aquí sembla desprendre's que la població insular depenia, bàsicament, d'una economia oberta i complexa i no de la major o menor bondat de les collites.

L'entitat d'aquesta economia és una altra qüestió que els historiadors hauran de resoldre.

Aquesta hipotètica base extra-agrària va fer possible un creixement demogràfic sensible i sostingut al llarg dels segles XVII i XVIII, especialment en aquest darrer, en el qual el pes de la població rural va descendir, relativament, a cotes de l'ordre del 25% mentre que Maó es convertia en una ciutat de primer ordre amb més de 10.000 habitants cap a l'any 1750.

La Demografia del segle XVIII

El segle XVIII ha estat considerat com el segle d'or menorquí. Per a molts illencs, Menorca va assolir, en aquest segle, altes cotes de caràcter econòmic, demogràfic i cultural gràcies a la presència dels anglesos.

L'any 1708 l'illa fou ocupada per les forces britàniques aliades de l'Arxiduc i fins 1802, encara que amb breus parèntesis de domini francès (1756-69) i espanyol (1782-98), Menorca va viure directament involucrada en el context de l'expansió imperial britànica.

Encara que l'opinió majoritària s'inclina per l'anglofilia, no manquen les opinions més ponderades i fins i tot anglòfobes. El tema és interessant però no és aquí el lloc per tractar-lo, en conseqüència, ens limitarem a remarcar aquells aspectes més incontrovertiblement relacionats amb la problemàtica demogràfica.

El segle va començar amb aguts conflictes civils, relacionats amb la Guerra de Successió, amb les conseqüències obligades de morts violentes i exilis. Les dues primeres dècades foren, demogràficament, poc brillants. La nupcialitat va disminuir, els naixements es van estancar i la mortalitat va assolir cotes amenaçadores pel creixement natural, que va ser exigü.

Cap al 1720 la situació va millorar ostensiblement. La mortalitat va ser escassa i estable, la natalitat i la nupcialitat creixents fins el 1730. La dècada següent va ser, en canvi, de balanç poc brillant, però entre 1740 i 1760 es va registrar una etapa de fort creixement no pertorbada de manera apreciable per

la conquesta francesa de l'illa el 1756. Els anys 40 van ser de gran dinamisme. Anglaterra, en guerra contra França i Espanya, va estimular el *corsarisme* i el paper de Maó com a base naval i arsenal es potencià com de manera mai vista. Nombrosos estrangers s'instal·laren a l'illa (italians, grecs, jueus). La guarnició militar era nombrosa i les obres públiques de caràcter militar i civil donaven feina a molta gent. A la memòria popular va quedar gravada la prosperitat *dels anys quaranta*.

Per aquesta primera meitat de segle disposem de dos censos: 1723 i 1749. Els seus resultats han estat publicats per diversos historiadors però, en general, sense menció explícita de la font. Riudavets (1885) en el seu capítol «estadística» (vol. 1, pàg. 480-499) ens dóna, sense massa convicció, resums d'aquests i altres «censos» indicant, en alguns casos, que va trobar les dades en arxius illencs. Malauradament, ningú no ha buscat encara, ni a l'illa ni a Anglaterra, els possibles documents originals i, en conseqüència, de moment, no es pot anar més enllà d'allò publicat pel citat historiador del segle XIX.

Segons les dades d'aquesta font, els censos de 1723 i 1749 i 1763, donaren les xifres que indica la taula n° 3. Com es veu en aquesta taula, relacionant les xifres censals amb les xifres obtingudes per nosaltres de bateigs i defuncions en els llibres sacramentals, es dedueixen unes taxes brutes de natalitat i mortalitat clarament excessives. En conseqüència, sembla clar que aquests censos pequen de subregistre. A partir d'aquesta constatació es poden fer diferents hipòtesis relatives al grau d'ocultació de la població que ens interessa: la població indígena i catòlica que coincideix amb la inscrita en els llibres sacramentals.

Partint de la base que aquests censos només inclouen la població esmentada, ens inclinem, provisionalment, per una ocultació d'aquesta del 20%. En base a això, hem realitzat l'anàlisi dels balanços intercensals que apareixen a la taula n° 4, dels resultats dels quals es pot dir allò de «*si non e vero e ben trovato*». Ironies a part, com a hipòtesi, aquests balanços són d'alta credibilitat.

Si s'accepten aquestes elocubracions, sembla confirmar-se l'opinió induïda a partir de l'observació de les gràfiques d'evolució dels bateigs i defuncions; això és, una evolució caracteritzada per una puixant dinàmica en la qual el balder paral·lelisme inicial de naixements i defuncions tendeix a la divergència per retrocés de la mortalitat.

Pot sorprendre que els saldos migratoris apareguin pràcticament nuls. L'explicació sembla anar per dos camins; en primer lloc, les autoritats britàniques impediren la immigració civil no espanyola (grecs, hebreus, italians) i els militars i les seves famílies eren censats a part. D'altra banda, aquests forasters, en la seva majoria heretges, no eren registrats en els llibres sacramentals. El cens de 1749, no obstant, comptabilitza 546 forasters, xifra poc rellevant i possiblement molt inferior a la real.

L'activitat econòmica i militar (obres públiques, construcció i reparacions navals, proveïment a la flota, a la tropa i a la marina), van facilitar el creixement sostingut de la població indígena, especialment en el sector oriental. Maó i el raval de la fortificació de Sant Felip van créixer amb una intensitat molt superior a la del conjunt de l'illa. Segons els censos citats, sense ponderar, l'evolució espacial de la població insular va ser com pot veure's a la taula n° 5.

TAULA N° 3. Indicadors demogràfics pel segle XVIII

Any	Població	Naixements (°/oo) (2)	Defuncions (°/oo) (2)	Creixement Natural (°/oo)
Segons censos publicats(1)				
1723	16.082	842 (52,3)	683 (42,5)	159 (9,8)
1749	20.815	1.104 (53,0)	697 (33,5)	407 (19,5)
1763	21.140	1.139 (45,3)	783 (31,1)	356 (14,2)
Any	Població(3)	Natalitat (°/oo)	Mortalitat (°/oo)	Creixement Natural (°/oo)
Segons estimació				
1724	19.300	(43,6)	(35,4)	(8,2)
1749	25.000	(44,2)	(27,9)	(16,3)
1763	30.200	(37,7)	(25,9)	(11,8)

(1) Font: RIUDAVETS (1885)

(2) Mitjana anual del lustre entorn de la data censal. Font: Elaboració pròpia.

(3) Les xifres publicades han estat incrementades en un 20%.

TAULA N° 4. Balanços intercensals(2)

1723 - 1749	
Població 1723 (16.082×1,2)	19.300(2)
Població 1749 (20.815×1,2)	25.000(2)
Població mitjana	22.150
Creixement real 1724-49	5.700 (10°/oo)(1)
Naixements 1724-49	24.219 (42°/oo)(1)
Defuncions 1724-49	19.094 (33°/oo)(1)
Creixement natural 1724-29	5.125 (9°/oo)(1)
Saldo migratori 1724-49	575 (1°/oo)(1)
Matrimonis 1724-49	4.071 (7°/oo)(1)
Fecunditat matrimonial 1724-49 (Naixements/Matrimonis) ...	5,9
1749 - 1763	
Població 1749 (20.815×1,2)	25.000(2)
Població 1763 (21.140×1,2)	30.200(2)
Població mitjana	27.600
Creixement real 1750-63	5.200 (13°/oo)(1)
Naixements 1750-63	16.177 (42°/oo)(1)
Defuncions 1750-63	10.276 (27°/oo)(1)
Creixement natural 1750-63	5.901 (15°/oo) (1)
Saldo migratori 1750-63	- 701 (-2°/oo)
Matrimonis 1750-63	3.045 (7,9°/oo)(1)
Fecunditat matrimonial 1750-63 (Naixements/Matrimonis) ...	5,3

Font: Elaboració pròpia a partir de RIUDAVETS (1885) i llibres sacramentals.

(1) Mitjana anual del fet dividida per la població mitjana i multiplicada per 1.000.

(2) Xifres publicades incrementades en un 20%.

TAULA N° 5. Evolució especial de la població menorquina 1723-49

	1723	1749	variació
Maó	4.580	8.075	76%
Raval Sant Felip	1.761	3.033	72%
Ciudadella	4.580	4.906	7%
Alaior	3.168	3.497	10%
Mercadal	1.060	1.304	-35%
Fornells	97		
Ferrerías	836		
Menorca	16.082	20.815	

Maó i el seu satèl·lit, el raval, van passar a albergar poc més d'1/3 de la població de l'illa a més de 1/2. Ciudadella, que des de mitjan segle XVI anava retrocedint relativament respecte a Maó, va quedar totalment relegada a una posició secundària, reducte de les velles classes dirigents, aristocràcia i clergat—, marginades intencionadament per les autoritats colonials.

A remarcar que Alaior, parròquia agrícola nascuda a la baixa edat mitjana, apareix ja en el segle XVIII com una col·lectivitat puixant. Al contrari, la resta de parròquies centrals, eminentment agràries, perden població a l'etapa considerada a causa, probablement, de l'atracció de Maó, que va afectar fins i tot a Ciudadella.

La densitat de població illenca va superar la cota dels 30 habitants per quilòmetre quadrat emparellant-se amb la de Mallorca i superant la de la major part de les terres mediterrànies hispàniques.

La primera meitat del segle XVIII va presentar sens dubte un balanç demogràfic molt positiu, especialment en la dècada dels 40. L'indicador més clar i inequívoc que podem obtenir a partir de la informació estadística de l'època és el quocient de mortalitat infantil, que relaciona els difunts d'edat zero d'un any civil concret amb els bateigs del mateix període.

A partir de finals del segle XVII apareixen els primers llibres d'*albats* (pàrvuls) amb indicació de l'edat. Malauradament, corresponen a parròquies de poc veïnat, per tant, la significació de les dades és baixa i poc completa. Fins a principis de segle XVIII, no tenim una suficient i variada massa de dades per mesurar amb garantia la relació entre difunts menors d'un any i naixements. Per dècades i a partir del 1700, els quocients de mortalitat infantil van evolucionar tal com s'indica a la taula 6.

La taula esmentada es posa de manifest un retrocés primerenc de la mortalitat infantil en especial a les ciutats. Cap el 1750, Maó i Ciudadella havien abandonat la cota dels 200‰; malgrat tot, a les parròquies rurals encara predominaven les taxes tradicionals de l'ordre del 250‰ o superiors. Com veurem més endavant, en l'etapa del canvi de segle, la mortalitat infantil va acusar una forta reducció i quasi s'arribaren als valors del 150‰. No obstant, aquest progrés va ser relativament efímer ja que fins ben avançat el segle XIX no s'enregistren nous progressos.

A les brillants dècades dels quaranta i dels cinquanta, seguien dues més d'estancament que quasi coincidiren amb el nou parèntesi britànic (1763-82).

TAULA N° 6. La mortalitat infantil⁽¹⁾ 1700-1800

Anys	Ciutadella	Maó	Es Mercadal	MENORCA ⁽²⁾
1701-10	267	—	314	267
1711-20	233	—	416	270
1721-30	247	—	338	236
1731-40	170	—	255	215
1741-50	—	211	259	231
1751-60	175	196	298	216
1761-70	186	234	596	236
1717-80	168	186	377	206
1781-90	172	192	302	200
1791-00	184	178	312	204

Font: J. GOMILA (1984)

(1) *Albats* d'edat zero / bateigs, per mil.

(2) Calculada per agregació de les dades disponibles a cada data.

Els naixements es van estabilitzar en cotes inferiors a les precedents i reapareixeren crisis de mortalitat de certa intensitat. La primera crisi significativa va tenir lloc l'any 1767 (750 defuncions d'adults davant d'una mitjana habitual de 370-400). Per culpa seva, el creixement natural de la dècada de 1761-70 es va aproximar a zero, fet que no succeïa des de les pestes de 1648-52.

A la fragilitat del moviment natural s'hi va afegir l'emigració. Estimulats per les autoritats angleses, incapacitades per reactivar la situació econòmica, un bon nombre, de moment imprecisable, de menorquins van marxar a colonitzar la Florida l'any 1768. L'empremta d'aquesta emigració va quedar ben gravada a la demografia posterior i és fàcilment detectable en analitzar les dades del cens de Floridablanca (VIDAL, T. i GOMILA, J. 1984 B).

El retorn temporal de l'illa a la sobirania espanyola (1782-98) va coincidir amb un accelerament demogràfic de la població indígena. Encara que les colònies estrangeres (anglesos, grecs, hebreus) foren expulsades, els naixements van augmentar i les defuncions es mantingueren moderadament baixes i estables. Fins el 1786-87 tot va anar bé, però la dècada dels noranta va ser molt poc falagüera: els naixements van disminuir i la mortalitat va conèixer noves crisis de força consideració. L'any 1791, es va registrar la xifra de defuncions d'adults més alta de la història de Menorca: 830; la de pàrvuls va ser de 510. En total moriren unes 1.340 persones d'una població de l'ordre dels 30.000 hab., amb la qual cosa, la taxa bruta de mortalitat estimada va ser d'un 45‰.

Tres anys més tard, l'any 1794, es va registrar una crisi encara més greu. Moriren més de 2.000 persones de les quals el 67% eren pàrvuls. En aquest cas s'ha d'assenyalar que mai no s'havia vist a l'illa, ni es va tornar a veure posteriorment, una desgràcia infantil semblant. Pel que sembla, la verola en va ser la causa. A Ciutadella, el nombre de defuncions infantils va triplicar el d'adults; a Maó i Alaior, es va duplicar. La taxa bruta de mortalitat aquest any va ser de l'ordre del 70‰, taxa només comparable a la de les pestes de 1648-52. Malgrat tot, encara que els naixements van disminuir lleugerament, el balanç final de la dècada 1791-1800 no va ser negatiu. Però aquesta desgrà-

cia infantil tindria transcendència en el futur. La verola de 1794 va donar lloc a unes classes buides les conseqüències demogràfiques de les quals les arrossegaria la demografia insular durant bona part del segle XIX. A això s'ha d'afegir un sensible descens de la nupcialitat, encara que d'escassa repercussió aparent en els anys immediats en el qual es fa referència a la natalitat.

L'estimació de la importància de les esmentades classes buides en base al llavors recent cens de Floridablanca, podria ser com segueix:

L'etapa més ben coneguda de la demografia menorquina moderna és la immediata a la crisi de la dècada de 1791-1800. Amb data 1787, encara que les dades es començaren a recollir cap el 1782 (RIUDAVETS, 1885), la població menorquina tenia la següent composició per edats i sexes, segons les xifres publicades (Floridablanca, 1787).

Població menorquina			
Edats	Homes	Dones	Total
0- 6	2.826	2.744	5.570
7-15	2.376	2.390	4.766
16-24	2.425	2.292	4.717
25-39	2.976	3.190	6.166
40-49	1.460	1.611	3.071
50-99	1.525	1.913	3.438
Total	13.588	14.140	27.728

Encara que en la crítica sistemàtica d'aquest cens (VIDAL, T. i GOMILA, J., 1984 B) hem detectat una possible subestimació de les dades, propera al 12%, pot acceptar-se com a vàlid que uns 7 anys abans de l'epidèmia de verola, la població infantil de Menorca era d'uns 5.000 membres, en conseqüència, podem xifrar la mortalitat de 1794, entre pàrvuls, uns 1.500 casos, en quasi 1/3.

D'aquí que la piràmide de població resultant després de l'epidèmia tingués una base 1/3 més estreta que la de 1787. Això implica que a partir d'uns 20 anys més tard començaren a entrar en edat fecunda contingents de dones molt menys nombrosos, fet que va incidir, per força, en un descens dels naixements.

De fet, cap el 1818, les xifres de naixements començaren a descendir després d'un màxim històric de fins 1.500 bateigs anuals entre 1811 i 1820.

Però no cal atribuir únicament al pas d'aquestes classes buides el descens de naixements. Cap a l'any 1820, la demografia menorquina, després de més de 200 anys de progrés quasi ininterromput, va entrar en una llarga fase d'estancament, les causes del qual són molt més complexes.

Respecte a les característiques de la població menorquina finisecular, deduïdes del cens de Floridablanca, ens limitarem a remarcar els fets més significatius, ja que ja està publicat (VIDAL, T. i GOMILA, J., 1984 B) un afinat estudi sobre el tema.

En síntesi, la població menorquina de 1787 es caracteritzava per una extrema joventut, 1/5 de la població tenia menys de 7 anys, situació només comparable amb la catalana. La piràmide presentava el perfil corresponent al d'una població estable de $e_0=29$ anys i creixement natural de l'1%. També la preco-

ciutat dels matrimonis era molt gran, el 57% de les dones i el 41% dels homes estaven casats en el grup d'edats de 16-24. Però el percentatge de solters entre els 40 i 49 anys era elevat (19%) a causa de perturbacions atribuïbles a l'emigració de 1768.

Altres indicadors d'interès deduïbles de l'esmentat cens són els següents:

Taxa de masculinitat general	0,490
Taxa de masculinitat 0-6 anys	0,507
Taxa de masculinitat 16-24 anys	0,514
Taxa de masculinitat 25-39 anys	0,482
Taxa bruta de natalitat	47,5 ⁰ / ₁₀₀
Taxa global de fecunditat	185,7 ⁰ / ₁₀₀
Taxa global de fecunditat legítima	285,7 ⁰ / ₁₀₀
Taxa bruta de reproducció	3,08
Taxa neta de reproducció	1,4

Tots aquests indicadors són aproximats. En primer lloc, descansen en les xifres publicades, que semblen manifestar un subregistre de fins un 12%, encara que sense retallades marcades entre sexe i edat. En segon lloc, els pintorescs grups d'edat disponibles exigeixen moltes ponderacions i manipulacions que accentuen la possibilitat d'error i de deformació.

Un balanç de l'etapa intercensal 1763-1787 pot donar una visió sintètica de la segona meitat del segle XVIII. Al primer cens, com en els anteriors censos anglesos, li hem augmentat un 20%; al segon, només un 12%, tal com sembla indicar la crítica que efectuem en la publicació ja esmentada.

TAULA N° 6. Balanç intercensal 1763-1787

Població 1763 (21.140×1,2)	30.200	
Població 1787 (27.728×1,12)	31.000	
Població mitjana	30.600	
Creixement real 1.764-87		800 (1,1 ⁰ / ₁₀₀)
Naixements 1764-87	27.151 (37 ⁰ / ₁₀₀)*	
Defuncions 1764-87	20.919 (28,5 ⁰ / ₁₀₀)*	
Creixement natural 1764-87		6.232 (8,5 ⁰ / ₁₀₀)*
Saldo migratori 1764-87		-5.432 (-7,4 ⁰ / ₁₀₀)*
Matrimonis 1764-87	5.971 (8 ⁰ / ₁₀₀)*	
Fecunditat matrimonial 1764-87 (naixements/matrimonis)		4,5

Font: Elaboració pròpia a partir de RIUDAVETS (1985), FLORIDABLANCA (1787)
LLIBRES SACRAMENTALS

* Mitjana anual del fet / població mitjana i per mil.

A la vista del balanç, el saldo migratori obtingut sembla una mica excessiu malgrat que l'emigració de 1768 va ser important i el retorn de l'illa a la sobirania espanyola sembla que va implicar noves emigracions. És possible que l'estimació en un 12% de subregistre del cens de 1787 sigui inferior a la realitat, o bé que haguem sobrevalorat el cens de 1763. En qualsevol cas, sempre

ens mourem en el camp de l'aproximació. D'altra banda, els indicadors resultants del balanç són admissibles.

Els anys que seguiren al cens de Floridablanca foren molt dolents, fins al canvi de segle. A partir de 1800, en canvi, la població illenca va experimentar una autèntica explosió demogràfica que va durar fins el 1820. La mortalitat es va flexionar decididament cap a la baixa i la natalitat va créixer a bon ritme. A primera vista podríem pensar que estem en presència de la primera fase de transició demogràfica, però la història política i econòmica d'aquest període va ser molt atrafegada i és aventurat generalitzar a partir de simples xifres brutes. Els moviments migratoris van ser, a partir de 1800, el fet demogràfic de més importància i les seves constants anades i vingudes dificulten l'anàlisi de les dades vitals. Fins 1820, va predominar la immigració, a partir de llavors, l'emigració.

L'estat actual de les nostres investigacions no permet avançar hipòtesis sòlides sobre la demografia illenca del segle XIX; en conseqüència, ens limitarem a fer un breu esbós provisional.

La demografia del segle XIX

Davant de les corbes de bateigs, defuncions i matrimonis, la lectura que avui aquestes ens suggereixen és que el vell cicle demogràfic s'acaba cap al 1800. A partir d'aquí, encara que de manera vacil·lant, s'inicia la transició clàssica: una primera fase d'estabilització amb el descens de mortalitat, acompanyada d'un lleuger augment de la natalitat, que dona pas a una nova etapa de descens paral·lel i/o convergent d'ambdós indicadors, procés molt mediatitzat per l'emigració. La manca de censos fiables fins el 1857 no permet garantir del tot la hipòtesi.

Entre 1820 i 1860, les corbes de naixements i defuncions són convergents a la baixa. Entre 1850 i 1875, els naixements s'estabilitzen i les defuncions descendiren, però a partir d'aquesta darrera data, les defuncions s'estabilitzaren i els naixements iniciaren el seu declivi.

Les taxes brutes calculables per les darreres dècades de segle XIX semblen indicar que el procés de modernització estava ja en fase madura. Cap al 1880 la natalitat va baixar de la cota del 30‰ i la mortalitat va girar entorn del 20‰.

Els quocients de mortalitat infantil, que havien caigut per sota el 200‰ cap al 1775, aconseguiren mínims del 130‰ cap al 1820, però van pujar de nou a 150‰, cota entorn de la qual oscil·laren fins el 1860.

Poc més podem afegir de moment.

Com a conclusió

Encara que de manera molt provisional, ens atrevirem a delinear una interpretació general de la història demogràfica menorquina.

D'entrada, creiem que el tret més important de la demografia tradicional illenca és el creixement sostingut i quasi lineal dels bateigs des de finals de segle

XVII fins a principis de segle XIX. Les defuncions, encara que amb alts i baixos de consideració, seguiren a la corba de bateigs en un procés lleugerament divergent amb la qual cosa, el creixement natural també va anar augmentant, sense colapses greus. La mortalitat catastròfica es va donar, però els seus embats van ser poc freqüents i de gravetat moderada. Mesurat per decennis, el creixement natural mai no va ser negatiu, i només es va aproximar a zero en dues ocasions (1641-50 i 1761-70). Les principals epidèmies van ser la pesta de mitjans de segle XVII i la verola de finals de segle XVIII. La corba de matrimonis, encara que més irregular, va seguir de prop la de bateigs, registrant-se sempre alts índexs de fecunditat matrimonial, de 4 a 5,5 bateigs per matrimoni.

Poden establir-se tres cicles que, curiosament, semblen quasi delimitats per dates seculars. El primer, abraça el segle XVII i es caracteritza per fortes insídies de mortalitat. Especialment a l'etapa central, la pesta va visitar en dues ocasions l'illa frenant, però no anul·lant, el creixement poblacional de manera que el «desafortunat» segle XVII presenta a Menorca un balanç final molt positiu.

La Guerra de Successió fou un parèntesi moderadament crític, va marcar la separació entre l'etapa sis-centista i el segle XVIII. Aquesta etapa té dues fases: la primera, va des de 1710 a 1760 i és de gran dinamisme, sense crisis de mortalitat remarcables. La segona, es veu pertorbada per emigracions i crisis de mortalitat moderades, però mena a una fase explosiva a les dues primeres dècades del segle XIX.

A partir de 1820, el trencament de les tendències progressives és radical. Fins aquí podíem parlar d'una demografia tradicional però en expansió; a partir de l'esmentada data, la transició és indubtable però complexa, molt pertorbada pels moviments migratoris. L'emigració, quasi desconeguda en etapes anteriors, esdevé un factor cabdal de la demografia del segle XIX. No obstant, tot sembla indicar que a finals del XIX, la demografia menorquina era una de les més avançades de les terres hispàniques pel que fa referència al descens de la mortalitat i de la fecunditat.

Les modestes densitats de població inicial i l'obertura a l'exterior de l'economia insular —fenomen que s'insinua ja en el segle XVII— són les claus possibles de la llarga i sensible progressió demogràfica d'una illa que és pobra en recursos naturals però conjunturalment rica en recursos de situació. Gràcies a aquests darrers, la població insular va poder créixer amb força, ignorant en bona part els seus recursos agraris. El creixement va ser de signe eminentment urbà amb la particularitat que la ciutat líder, Maó, es va caracteritzar per una salubritat envejable, superior, en general, a la mitjana illenca.

Com a resum final, podríem dir que els indicadors disponibles permeten definir l'illa de Menorca com un oasi de benestar demogràfic a l'etapa tradicional i un microcosmos precoç en el procés de transició, en correspondència amb la seva precoç modernització sociològica.

30 març 1984

Notes

- (1) Sobre els llibres sacramentals de les parròquies de Menorca, vegeu MARTÍ (1965).
- (2) El primer treball de demografia històrica en què s'utilitzaren els llibres sacramentals fou una tesi de llicenciatura dirigida per T. Vidal. V. HERAS (1974). El segon article de DUBON (1984).
- (3) VIDAL I GOMILA (1983). L'objectiu final de la nostra investigació és la publicació d'una panoràmica general de la demografia insular a l'*Enciclopèdia de Menorca*. L'estiu de 1984 han aparegut els primers capítols; v. VIDAL, DUBON, GOMILA (1984 B).
- (4) V. VIDAL i GOMILA (1984 B).
- (5) El principal recopilador va ser RIUDAUVETS (1985). Per a més informació V. DUBON (1984).
- (6) V. VIDAL i GOMILA (1984 B).
- (7) V. VIDAL i GOMILA (1983).

Bibliografia

- DUBON PRETUS, M^a L. (1984): «Expansió i recessió demogràfica de Maó des de 1741 a 1840» a *Trabajos de Geografía* n^o 38. Palma de Mallorca. pàg. 27-40.
- HERAS SALORD, M^a P. de las (1974): *El tránsito demográfico en una ciudad insular. Ciutadella 1601-1900*. Fac. Geografia i Història. Univ. Barcelona. Tesi de llicenciatura inèdita.
- MARTÍ CAMPS, F. (1965): «Cuarto Centenario de los Libros Sacramentales de las Parroquias de Menorca». *Revista de Menorca* IV. Maó. pàg. 302-331.
- VIDAL BENDITO, T. i GOMILA HUGUET, J. (1983): «Menorca: tres segles d'evolució demogràfica». Comunicació presentada al Col·loqui d'Història Local de Palma de Mallorca. Novembre 1983. Pendent de publicació.
- VIDAL BENDITO, T. i GOMILA HUGUET, J. (1984 A): «Demografia menorquina, dues fites importants: Els Morabetins i el Cens de Floridablanca». *Revista RANDA*. Ed. Curial. Barcelona.
- VIDAL BENDITO, T. i DUBON PRETUS, M^a L. i GOMILA HUGUET, J. (1984 B): «La Població Menorquina» (I) a *Enciclopèdia de Menorca*. Obra Cultural de Menorca. Maó.